

نقش دیوانیه‌ها در حیات

سیاسی کویت

عبدالرضا همدانی

کارشناس مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعات

استراتژیک خاورمیانه

بسیاری از صاحب نظران و

متخصصان مسایل خاورمیانه و به ویژه خلیج

فارس در ایران عموماً شیخ نشینهای این

منطقه را به صورت پیکره‌ای واحد می‌نگرند

و در تحلیل مسایل مربوط به این کشورهای

کوچک قایل به «تعمیم دادن» هستند. اما

واقعیت امر این است که اگرچه این کشورها

دارای وجوه تشابهی همچون جمعیت و

مساحت اندک در مقابل درآمدهای نفتی

بسیار هستند و توان دفاعی ضعیف و

شکننده‌ای دارند، ولی بافت اجتماعی و

ساختار درونی کاملاً متفاوتی دارند. تصلب

پاره‌ای از حاکمان این منطقه و عدم توجه

کافی به خواسته‌های جامعه و حقوق

شهروندی باعث شده است تا مخالفان در

خارج از این کشور شکل گونه‌های فعالیتهای

سیاسی گوناگونی علیه نظامهای حاکم

بر این دولتها صورت گیرد که به عنوان مثال

می‌توان به حضور نیروهای معترض بحرینی

و عربستانی در کشورهای اروپایی و ایالات

متحده اشاره کرد. ولی در مقابل، در برخی

دیگر از این کشورها مخالفان توانسته‌اند در

صحنه اجتماعی و در ساختار سیاسی حاکم

به ارایه نظرات خود بپردازند و حاکمان نیز

تاحدودی به آنها آزادی عمل داده‌اند که

در این زمینه می‌توان به کویت اشاره کرد.

بافت اجتماعی کویت از یک نظر

کاملاً متمایز از همسایگانش می‌باشد و آن

تمایز چیزی نیست جز وجود اماکن تجمعی

به نام «دیوانیه» در نقاط مختلف این کشور.

بررسی و مطالعه تاریخ کویت نشان می‌دهد

که دیوانیه‌ها تاریخی کهن دارند. حتی قبل

از به حکومت رسیدن خاندان صباح در این

کشور، تعدادی دیوانیه وجود داشته است که

همواره به عنوان جزیی از فرهنگ مردم این

سرزمین به شمار آمده‌اند.

سؤال اصلی که با توجه به قدمت

دیوانیه‌ها و حضور مستمر مردم در این

اماکن و تضارب آرایی که در آن صورت

می‌گیرد، این است که این دیوانیه‌ها چه

نقشی در حیات سیاسی کویت ایفا

می‌نمایند؟ این مطلب به دو بخش اصلی

تقسیم شده است: در بخش نخست، گذشته دیوانیه‌ها بررسی می‌شود و در بخش دوم، وضعیت کنونی دیوانیه‌ها و میزان تأثیر گذاریشان بر مسایل سیاسی کویت مورد مطالعه قرار خواهد گرفت.

۱. تاریخ دیوانیه‌ها

دیوانیه‌های کویت تاکنون سه فرآیند زیر را پشت سر گذاشته‌اند:

الف. دیوانیه‌های سنتی

تاقبل از اکتشاف نفت تنها طبقه

معینی از ثروتمندان و خاندان صباح دارای

دیوانیه بودند. افراد متمول و ثروتمند که

عمدتاً در امر دریانوردی و صید ماهی و

مروارید بودند یا به بازرگانی با شهرهای

بندری نظیر بصره اشتغال داشتند، معمولاً

یا در کنار ساحل مبادرت به ساخت دیوانیه

می‌کردند و یا با ایجاد اتاقی مستطیل شکل

در گوشه‌ای از حیاط منزل خود، شرایطی

برای جمع شدن افراد مختلف و به ویژه

نزدیکان و بحث و گفتگو فراهم می‌کردند.

دیوانیه‌ها در این برهه تاریخی نقش

اجتماعی - فرهنگی داشتند و حتی بسیاری

از موضوعات فقهی و اقتصادی در این

دیوانیه‌ها به بحث گذاشته می‌شد. بنابراین،

می‌توان گفت زمانی که هنوز در کویت

پارلمان به وجود نیامده بود، دیوانیه‌ها به

مثابه نهادهای مدنی عمل می‌کردند که

بزرگان خانواده‌های مختلف در آنجا با

ریشه‌یابی کلمه

در فرهنگ لغات «المنجد الأبعدي»

اصل لغوی کلمه «دیوانیه» به صورت «دیوان»

به معنی کتابی که در آن اشعار و غزلیات

گردآوری می‌شود، آمده است. ضمن اینکه

از این کلمه به عنوان دادگاه و محل تفتیش

عقاید مذهبی نام برده شده است.^۱

از سوی دیگر، دایرة المعارف

اسلامی این کلمه را بر گرفته از کلمه فارسی

«دیوان» معرفی نموده است که به معنای

مکانی است که کسری «پادشاه ایرانی» برای

ملاقات با مشاوران خود تعیین نموده بود.

بنابراین، به نظر می‌رسد که دیوانیه‌های

کویت در واقع دارای نامی منطبق با کارکرد

خویش یعنی مکانی برای گرد هم آمدن افراد

مختلف و بزرگان هر خانواده برای گفتگو و

تبادل نظر می‌باشند.

یکدیگر گفتگومی کردند و نظرات خویش را به آل صباح منتقل می نمودند. از میراث فرهنگی این کشور نگهداری و محافظت شد.^۲

جالب اینجاست که تا قبل از تأسیس بیمارستان آمریکایی در کویت، از دیوانیه «حاج محمد حمدبودی» به عنوان اولین مرکز درمانی در این کشور استفاده می شد. همچنین دیوانیه «محمد صالح الجوعان» از سال ۱۹۲۳ به عنوان یک باشگاه فرهنگی و ادبی شناخته شد. دیوانیه های قدیمی کویت تا سالهای آغازین استخراج نفت پابرجا بودند، اما با آغاز عملیات توسعه شهر کویت و تخریب دیوار اطراف این شهر، بسیاری از این دیوانیه ها از بین رفتند، به طوری که هم اکنون تنها شش دیوانیه قدیمی در این کشور و در کنار ساحل دریا وجود دارد؛ دیوان «خالد» در جوار موزه کویت و پنج دیوانیه دیگر در منطقه «الشرق» که در کنار وزارت بهداشت کویت قرار گرفته اند و عبارتند از: دیوان الشملان، دیوان العسعوسی، دیوان النصف، دیوان الروضان، و دیوان ملاصالح. این دیوانیه ها نیز در پایان دهه ۷۰ قرن گذشته میلادی در معرض تخریب قرار داشتند، اما به دستور امیر کویت از این دیوانیه ها به عنوان بخشی

ب. دیوانیه های مدرن

به دنبال استخراج نفت و افزایش درآمد مردم کویت، اغلب طبقات و گروههای اجتماعی مبادرت به تأسیس دیوانیه نمودند. در این میان، حتی دیوانیه های تخصصی نیز مثل دیوانیه مهندسان، دیوانیه پزشکان و دیگر دیوانیه های شغلی به وجود آمد. گسترش دیوانیه های مدرن تأثیرات متفاوتی بر جای گذاشته است، به طوری که اگر دیوانیه های سنتی با نام خانواده های بزرگ که از جایگاه سیاسی، اجتماعی و اقتصادی برخوردار بودند عجین شده بود، اینک در دیوانیه های مدرن ما به دیوانیه های ویژه جوانان، نمایندگان مجلس، دیوانیه های دینی و اخیراً هم دیوانیه های مختلط برمی خوریم که به نوعی نمایانگر تحولات فرهنگی در سطح افکار عمومی کویتی ها می باشد. آنچه که هم اکنون در دیوانیه های کویت قابل ملاحظه است، گردهم آمدن افرادی است که به لحاظ سنی، شغلی و سطح فکر به هم نزدیک می باشند.

ضمن اینکه اگر در گذشته دیوانیه‌ها محل نشست و برخاست و گفتگوی آقایان بود، اینک بانوان نیز مبادرت به تشکیل دیوانیه کرده‌اند و حتی چند دیوانیه مختلط نیز به چشم می‌خورد.

دیوانیه دکتر «رشا الصباح»، یکی از زنان خاندان حاکم بر کویت و معاون وزیر آموزش عالی، یکی از همین دیوانیه‌های مختلط می‌باشد که در تاریخ چهارم ژانویه ۱۹۹۰ افتتاح شده است. در این دیوانیه استادان دانشگاه، سیاستمداران، روزنامه‌نگاران، اعضای هیأت‌های دیپلماتیک و حتی بعضی از فرزندان آل صباح حضور می‌یابند. با وجود این، هنوز بسیاری از مردم کویت معتقدند تشکیل دیوانیه‌های مختلط برخلاف آداب و رسوم این کشور می‌باشد؛ زیرا دیوانیه‌ها از دیرباز محل تجمع مردان کویتی بوده است. اما به نظر می‌رسد توجه زنان به تأسیس دیوانیه بیش از آنکه به دلیل رقابت با مردان کویتی باشد، راهکاری است برای استیفای حقوق سیاسی زن در این کشور. با این حال، بسیاری از زنان تحصیل کرده کویتی و زنانی که دارای سمت‌های شغلی بالایی می‌باشند، آرا و

نظرات خویش را در ارتباط با چگونگی کسب حقوق سیاسی و شرکت در انتخابات مجلس از طریق همسر و یا فرزندان‌شان در دیوانیه‌های ویژه آقایان مطرح می‌نمایند.^۳

ج. دیوانیه‌های ویژه مقاومت در برابر اشغال هنگامی که کویت در سال ۱۹۹۰ به اشغال عراق درآمد، تعدادی از دیوانیه‌ها کارکردی ویژه یافتند و تبدیل به مرکز تبادل اطلاعات میان افراد شدند که در حال مبارزه با نیروهای عراقی بودند. آنها همچنین مکانی برای ذخیره اسلحه و مهمات شدند. در این دوره، دیوانیه‌ها در خنثی‌سازی شایعه پراکنیهای نظام دست‌نشانده عراق در کویت و از بین بردن حالت ترس و وحشت میان مردم، کمک به نیازمندان، و ارسال مواد غذایی به منازل افراد مستمند و محتاج و مخفی نمودن افراد جنبش مقاومت کویت نقشی اساسی داشتند.

در طول اشغال کویت هرچند که از تعداد دیوانیه‌های فعال و نیز تعداد افرادی که به دیوانیه‌ها مراجعه می‌کردند، کاسته شد، اما گروه‌های مختلف سیاسی در سایر دیوانیه‌های فعال گرد هم آمدند و حتی با

اعضای خاندان آل صباح که در خارج از کشور بودند، تماس می گرفتند.^۴ آرایه خدمات اجتماعی نیز یکی دیگر از کارکردهای دیوانیه‌ها در این مقطع بود. داوطلبان کمک و مقاوت یا درزمینه‌های بهداشتی فعالیت می نمودند و یا با تنظیم مقاومت مسلحانه یا مسالمت آمیز مانند حمله به گشتها و پستهای بازرسی عراق و یا برپایی تظاهرات و اعتراضهای مدنی، به مبارزه خود علیه نیروهای اشغالگر عراقی ادامه می دادند. از دیگر فعالیت‌های دیوانیه‌ها در دوره اشغال می توان به جعل گواهی نامه و کارت شناسایی برای نظامیان و افراد دارای مشاغل حساس اشاره کرد، ضمن اینکه در بعضی از مناطق کویت، دیوانیه‌ها به صورت شیفیتی به کار خود ادامه می دادند و به خانواده‌های ساکن در آن مناطق امداد رسانی می نمودند.^۵

همچنین در سال ۱۹۸۹ و ابتدای

سال ۱۹۹۱، دیوانیه‌ها محل گردهم آیی

بسیاری از سیاستمداران کهنه کار کویتی

شدند که خواستار بازگشایی مجلس

کویت^(۲) بودند. این سیاستمداران که نسبت

به تصمیم امیر کویت در سال ۱۹۸۶ مبنی

۲. میزان تأثیر گذاری دیوانیه‌ها بر

مسائل سیاسی کویت

همان طور که در قسمت پیشین

اشاره شد، دیوانیه‌ها در دوره‌های مختلف

بر انحلال مجلس معترض بودند و تا زمان اشغال کویت توسط عراق، مطالباتشان برای برگزاری انتخابات پارلمانی به جایی نرسیده بود، پس از آزادسازی کویت و به دنبال فعالیتهای فردی و گروهیشان در این راه، از دیوانیه‌ها به عنوان نهادی مدنی برای بیان خواسته‌های خویش استفاده نمودند و بالاخره موفق به کسب موافقت دولت برای برگزاری انتخابات پارلمانی شدند.^۷ اگر چه همان طور که در قسمتهای پیشین ملاحظه شد، دیوانیه‌ها نقش بارزی در تحکیم روابط اجتماعی میان شهروندان کویتی داشته‌اند، اما همین اماکن تجمع می‌توانند در انتخابات مجلس و موفقیت یا عدم موفقیت آنان نقش مؤثری ایفا کنند. در کنار وابستگی‌های قبیله‌ای که در فرآیند انتخاب نامزدهای مجلس تأثیر گذارند، میزان سابقه حضور یک کاندیدا در دیوانیه‌ها و آشنایی افرادی که به دیوانیه‌ها رفت و آمد می‌کنند با آن شخص نیز کاملاً مؤثر است. در بسیاری از مواقع، یک نماینده نمی‌تواند باخواست ساکنان آن حوزه انتخابی مخالفت نماید؛ زیرا به خوبی می‌داند که امکان دارد چنین مخالفت‌هایی بر آینده سیاسی وی و کسب

آرای لازم برای انتخابات پارلمانی بعدی تأثیر منفی بگذارد. از سوی دیگر، دیوانیه‌ها مکان مناسبی برای برگزاری مناظره‌ها و حل و فصل اختلافات پارلمانی می‌باشند. هنگامی که اختلاف نظرهای نمایندگان مجلس شدت می‌یابد و تعارضها جدی می‌شود، بعضی از نمایندگان ترجیح می‌دهند که در دیوانیه‌ها حضور یابند و نظرات خویش را در آنجا مطرح کنند. به عنوان مثال، پس از حوادث ۱۱ سپتامبر و افزایش فشارهای آمریکا برای متوقف شدن فعالیت مؤسسات خیریه و غیرانتفاعی در کشورهای عربی که گفته می‌شد نقش بسزایی در حمایت مالی از اسامه بن لادن و گروهش دارند، اختلافات شدیدی میان نمایندگان اسلام‌گرا و نمایندگان لیبرال مجلس کویت در این رابطه به وجود آمد. اسلام‌گرایان معتقد بودند که جناح لیبرال مجلس درصددند تا از این فرصت استفاده نموده و نمایندگان اسلام‌گرا را تضعیف کنند. اما لیبرالها معتقد بودند که چنین اتهامی صحت ندارد و قانونمند کردن وضعیت مؤسسات مالی و خیریه ربطی به

تضعیف و یا تقویت یک جناح در مجلس ندارد. افزایش اختلاف نظرها میان نمایندگان و عدم حل و فصل موضوع در جلسات مجلس باعث شد تا «مبارک الدویله» از نمایندگان جناح اسلام گرا، و «احمد الدیین» از اندیشمندان لیبرال، در دیوانیه «احمد المینیفی» به مناظره بنشینند و از طریق این دیوانیه نظرات خود را مطرح نمایند.^۸ در بعضی از موارد هم مشاهده می شود که مقامات دولتی برای اظهار نظر در مورد پاره ای از مسایل از دیوانیه ها استفاده می کنند. برای مثال، در ماه مبارک رمضان شیخ صباح الاحمد، معاون نخست وزیر و وزیر امور خارجه در اقدامی غیر مترقبه از دیوانیه دکتر «رشا صباح» که یک دیوانیه مختلط می باشد، دیدار کرد و با اشاره به اختلاف میان لیبرالها و اسلام گرایان بر ضرورت دور نگه داشتن نظام آموزشی از سیاست تأکید نمود. وی همچنین در این دیوانیه به طور رسمی بیان کرد که کویت ایستگاه عبور نیروهای آمریکایی به سمت افغانستان می باشد و مشارکت کویت در جنگ آمریکا علیه نیروهای طالبان و اسامه بن لادن و مبارزه

علیه تروریسم فقط به همین میزان است.^۹ دیدار شیخ صباح الاحمد از این دیوانیه مختلط مورد توجه مطبوعات واقع گردید و تحلیلهای مختلفی در این باره ارائه شد. گروهی معتقد بودند که شیخ صباح با حضور خود در یک دیوانیه مختلط - که در فرهنگ و آداب و رسوم کویتی ها از پذیرش کمتری نسبت به دیوانیه های مختص آقایان برخوردار می باشد - به طور تلویحی بر اهمیت جایگاه سیاسی زنان تأکید کرده است. گروهی دیگر بر این باور بودند که این اقدام شیخ صباح الاحمد برخلاف رویه و سنت مرسوم حاکمان کویت می باشد؛ زیرا در ماه رمضان معمولاً امیر کویت در ده روز نخست ضمن دیدار از دیوانیه های مختلف با مردم به گفتگو می پرداخت، در حالی که شیخ صباح الاحمد که مدتهاست به نمایندگی از امیر کویت در مراسم مختلف شرکت می کند، به جای حفظ سنتها و دیدار از چند دیوانیه، به دیوانیه یکی از وابستگان خود مراجعه کرده است و به جای برقراری ارتباط و گفتگو با مردم عادی به اظهار نظرهای سیاسی پرداخته است.^{۱۰} به نظر می رسد این اقدام وزیر خارجه

کویت بسیار حساب شده بوده است؛ زیرا وی به جای حضور در دیوانیه دیگر خاندانهای سرشناس کویتی، از دیوانیه‌ای متعلق به آل صباح بازدید نمود و از آن دیوانیه به عنوان تریبون برای اظهار نظر درباره مسایل داخلی و خارجی که ممکن بود در دیوانیه‌های دیگر با اعتراض و واکنش مواجه شود، استفاده کرده است. با توجه به اینکه در کویت اسلام‌گرایان و شخصیت‌های لیبرال از قدمت و پیشینه سیاسی معتبری برخوردار می‌باشند و طبیعتاً دیوانیه‌هایی نیز برای خود دارند، و با عنایت به اختلافات شدید میان اسلام‌گرایان و لیبرالها در مجلس، این احتمال وجود داشت که حضور شیخ صباح الاحمد در هر کدام از این دیوانیه‌ها این استنباط را به وجود آورد که دولت طرفدار یکی از دو جریان فوق است و با حمایت از آن جریان، گروه مقابل را تضعیف نماید.

زمانی که بعضی از نمایندگان مجلس کویت احساس می‌کنند نمی‌توانند در صحن مجلس موضع خویش را در قبال بعضی از مسایل به صراحت ابراز نمایند، از دیوانیه‌ها برای پاسخگویی به عملکرد دولت

و یا مجلس استفاده می‌کنند. یکی از مهمترین موضع‌گیریهای اخیر از سوی دکتر «ولید الطبطبایی»، چهره سرشناس مجلس کویت، در ارتباط با طرح امیر عبدالله برای تشکیل دولت فلسطین و برقراری صلح خاورمیانه می‌باشد. وی که شاهد حمایت بی‌چون و چرای دولت و رییس مجلس کویت از طرح ولیعهد عربستان سعودی و در برابر موج جانبداری و حمایت ایجاد شده برای این طرح، قادر به موضع‌گیری و مخالفت در مجلس نبود، با حضور در دیوانیه «دعیج الشمری» اعلام کرد که هیچ طرح صلحی برای قضیه فلسطین قابل قبول نیست مگر اینکه سرزمینهای فلسطینی باز پس گرفته شوند، همه فلسطینیان به خانه و کاشانه‌ای که به زور از آن اخراج شده‌اند، باز گردند، و از سوی کشورهای عربی هیچ نوع عادی سازی در روابط با اسرائیل، بلکه تنها حالت نه جنگ و نه صلح برقرار شود.^{۱۱}

مراجعه نمایندگان مجلس و مقامات دولتی به دیوانیه‌ها و اعلام نظر ایشان در این مکان اهمیت و جایگاه این نهاد مدنی را به خوبی نشان می‌دهد. به نظر می‌رسد سابقه دیوانیه در جامعه کویت و توجه و علاقه مندی

افکار عمومی به آن و نقشی که این اماکن در جمع شدن شیوخ و بزرگان به دور یکدیگر و تأثیر گذاری بر حیات اجتماعی و سیاسی کویت ایفا می کرده اند، هنوز هم در شکل و قالب غیر حکومتی وجود دارد و هم نمایندگان مجلس و هم دولتمردان برای ارتباط مستقیم با مردم و بیان سخنانی که شاید نتوانند در سمت و منصب حکومتی خود بازگو کنند، از این دیوانیه ها استفاده می کنند.

نتیجه

همان گونه که ملاحظه شد، دیوانیه ها به عنوان یک نهاد مدنی نقش مهم و مؤثری در ساختار و حیات سیاسی کویت و تحکیم روابط اجتماعی میان مردم ایفا می کنند. در دیوانیه ها همیشه از مسایل روز کشور سخن به میان می آید و واکنشهایی که در درون این دیوانیه ها نسبت به مسایل جاری صورت می گیرد، همواره مورد توجه نمایندگان و دولتمردان است. به ویژه اگر صاحبان دیوانیه ها از نفوذ و اعتبار اجتماعی - اقتصادی بالایی برخوردار باشند، میزان تأثیر گذاریشان بر تصمیمات

دولت بیشتر خواهد بود. به همین دلیل، بسیاری از کسانی که به دیوانیه ها مراجعه می کنند به دنبال کسب جدیدترین خبرهای روز کشور هستند و مایلند که در دیوانیه ها از صحت و یا سقم اخباری که در جایی دیگر شنیده اند، اطمینان حاصل نمایند.^{۱۲} بنابراین، به دلیل این کار ویژه دیوانیه ها است که به رغم شکل گیری باشگاههای ورزشی، انجمنهای فرهنگی و اماکن تفریحی گوناگون هنوز هم دیوانیه ها جایگاه خویش را حفظ نموده اند، گرچه همین دیوانیه ها که هم اکنون تعدادشان به حدود دیوانیه می رسد، می توانند در سیستم اداری ایجاد اختلال نمایند، برای کسب منافع خاص مبادرت به پارتی بازی و اقدامات غیرقانونی کنند، و یا اینکه حس وابستگی به قبیله را در مقابل حس وابستگی به کشور افزایش دهند.

منابع:

سیاست نامنجم:

ایالات متحده و خاورمیانه

منبع: نشریه خاورمیانه، جلد ۵۶، شماره

۴، پاییز ۲۰۰۲

جیمز آ. بیل و ربکا بیل چاوز

ترجمه: دکتر جعفر قامت

«ربکا بیل چاوز» استادیار علوم

سیاسی آکادمی نیروی دریایی آمریکا است.

دکتر چاوز تحقیقات خود را حول محور

روابط بین حکومت قانون و روند دموکراتیزه

شدن قرار داده است. کتاب او، «ساختن

حکومت قانون در دموکراسیهای نوپا:

سیاست قضایی در آرژانتین» را دانشگاه

استانفورد منتشر کرده است. «جیمز آ. بیل»

استاد حکومت در کالج ویلیام و مری است.

تازه ترین اثر او تحت عنوان «جرج بال»: پشت

صحنه سیاست خارجی آمریکا، و کاتولیکها و

مسلمانان شیعه: نیایش، تعصب و

سیاست اخیراً به چاپ رسیده است.

جهان امروز در یک عدم انسجام

بنیادین گرفتار شده است؛ نظامهای کهن از

هم پاشیده و فرو ریخته اند، ولی هنوز

نظامهای نوینی برای جایگزینی آنها شکل

۱. احمد سیاح، فرهنگ دانشگاهی عربی به فارسی،

تهران: انتشارات اسلام، چاپ اول، ۱۳۷۲.

۲. خالد محمد المغماس، الدیوانیه الكويتية و

تأثيرها السیاسی والاجتماعی والثقافی، فی:

الوطن، ۲۰۰۱، ۱۲، ۴.

3. www. islam-online.net/Arabic/adam/2002/01/article

13 Shtml.

۴. یعقوب الکندری، دور الديوانية فی عملية صنع

القرار، وكالة الأنباء الكويتية، ۲۰۰۱، ۱۲، ۸.

۵. ندوة بحثية، الغزو العراقي لكويت، الكويت: عالم

المعرفة، الطبعة الاولى، ۱۹۹۵، ص ص ۸۶-۱۶۸.

۶. خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، مجلس ملی و

آینده سیاسی کویت، ص ص ۴-۳، ۱۳۷۱، ۸، ۵.

۷. الوطن، «الديوانيات فی رمضان منابر اجتماعية و

سیاسة»، ۲۰۰۱، ۱۲، ۴.

8. www.alwatan. com.kw/local.asp?id=35343.

9. www.alQanat.com/stories/all 21205.Shtml.

10. www.alwatan. com.kw/local.asp?id=41886.

11. www. moc.kw/alghbas/mon/front page/html

pages/article b Frame.hitmi.

12. www. Kuna.net.xw/story.asp?DSNO=374703.